

MEDDELANDEN

Nr 2

från Marinarkeologiska Sällskapet

Årg 8 1985

SID 1

REDAKTIONELLT

SID 3

EXEMPEL PÅ FLASKTYPER 1650-1800

SKEDAR 1400-1800-talet

SID 7

UNDERSÖKNINGEN AV UNDERVATTENS-
PALISSADERNA VID AXEVALLA HUS

Harry Alopaeus

SID 11

NÅGRA MINNESANTECKNINGAR FRÅN
MIN BARNDOM OCH GUNNARSTENARNA

Anders Gustaf Andersson

SID 20

UTGRÄVNINGSMETODERNA VID UTGRÄV-
NINGEN AV VOC SKEPPET AMSTERDAM

Carl-Olov Cederlund

SID 24

ATT GÅ I DÄCK FÖR LÖSA

BOLINER

Peter Gustafsson

SID 27

KORTA LITTERATURTIPS

Christer Westerdahl

MEDDELANDEN FRÅN MARINARKEOLOGISKA SÄLLSKAPET

ISSN 0348-6621

MEDDELANDEN FRÅN MARINARKEOLOGISKA SÄLLSKAPET avses vara ett forum för såväl sportdykare som arkeologer, forskare och andra sjöfarts- och hembygdsintresserade. Sällskapet verkar särskilt för ett samarbete mellan dessa kategorier och för utbildning och information i ämnet marin eller maritim arkeologi i sitt vidaste begrepp.

MANUS insändes till redaktionen på nedanstående adress. Vi förbehåller oss rätten till smärre redigeringar om så är nödvändigt. Bilder-teckningar och svart-vita fotografier kan i begränsad omfattning medtagas. För bilder gäller att tecknarens resp fotografens namn skall bifogas. Omärkta bilder tillskrives alltid artikelförfattaren. För innehållet i signerade artiklar svarar författaren.

Sänd alltid Ditt bidrag i rekommenderat brev och ta egna kopior för säkerhets skull.

UTGIVNINGSPLAN

nr 1 manusstopp 15 januari	utkommer i februari
nr 2 manusstopp 15 april	utkommer i maj
nr 3 manusstopp 15 september	utkommer i oktober
nr 4 manusstopp 15 november	utkommer i december

REDAKTION

Erik Enström	tel 08-45 34 25
Lena Löfgren	tel 08-18 33 38
Lise-Lott Teir	tel 08-68 34 45

REDAKTIONSADRESS och SÄLLSKAPETS ORDFÖRANDE

c/o Erik Enström Vapengatan 3 126 52 HÄGERSTEN

SÄLLSKAPETS ADRESS I MEDLEMS- OCH PRENUMERATIONSÄRENDE

c/o Lena Löfgren Maskinistgatan 9 117 47 STOCKHOLM

MEDLEMSKAP OCH PRENUMERATION erhålles enklast genom insändande av 75 kronor på Sällskapets postgiro 26 99 80-9. Önskas enbart prenumeration insändes 60 kronor. För institutioner gäller särskilt att tydlig mottagaradress anges. Äldre lösnummer kostar 10 kr per styck i mån av tillgång.

REDAKTIONELLT

Vi beklagar uppriktigt att detta nummer 2 är kraftigt försenat. Trots detta ämnar vi inte ge upp, Meddelanden från Marinarkeologiska Sällskapet behövs, och kommer att behövas alltmer i framtiden. Det händer mycket inom våra intresseområden, en hel del undersökningar har ägt rum och fler är på gång inom en inte alltför avlägsen framtid. Vi återkommer med rapporter i fortsättningen.

Ett mycket välbesökt årsmöte avhölls på Wasavarvet i Stockholm den 30 mars. Ett drygt 40-tal personer slöt upp från när och fjärran. Särskilt glädjande är att Västkusten Mälardalen och Norrland var så väl representerade. Efter de ordinarie förhandlingarna vidtog en presentation av Göteborgskretsens Brännö- och Ostindiefararen Göteborgs-projekten. Stockholm redovisade det pågående arbetet med seglingsförsöken och det övriga arbetet med Helgeandskeppsrepliken av ett medeltida råsegelfartyg, understundom kallat "Helga Holm". Därefter besåg göteborgarna Vasa och vi övriga diskuterade och bekantade oss med varandra. Fler intressanta projekt befanns vara under uppsegling och några har väl -i skrivande stund- redan sin fältedel avklarad. Här följer en uppräknig:

Påbörjad uppmätning och dokumentation av Huvudskärsvraket "Fula Gubben"

Fortsatt arbete med "Saltskutan" vid Dalarö

Rodd och segling med Helgeandsskeppet, Stockholm

Fortsatta fältstudier vid Byggningsgrundet i Birkas närhet, Mälaren.

"Ringaren" utanför Västervik, fortsatta undersökningar under sommaren.

Bossholmenvraket, strax norr om Oskarshamn, seminariegrävning/besiktning i fält, Stockholms universitet.

Kronan-undersökningen fortsätter naturligtvis

Som synes händer en hel del längs vår kust och då har vi ändå bara räknat upp en del aktiviteter vi har fått kännedom om.

MARINARKEOLOGISK VECKA i Stockholm, avhölls i mars. Under en vecka gästades Stockholm av en grupp marin- arkeologer från England och Kanada. Inbjudna av Medborgarskolan och Carl-Olof Cederlund till en föreläsningsserie i marinarkeologi på Skeppsholmsgården. För de praktiska arrangemangen svarade mycket förtjänstfullt gruppen kring Saltskuteprojektet i samarbete med Carl-Olof Cederlund och Sjöhistoriska museet.

I samband med föreläsningarna ordnade MAS en trivselkväll i dykarklubben Dykvännernas fina lokal på Skeppsholmen. Lars Einarsson kom upp från Kalmar och presenterade Kronan-projektet i ord och bild. Ett initiativ som uppskattades mycket att döma av den livliga diskussionen vid smörgåstårtan.

MAS-medlemmar planerar redan nu ett vänskapsbesök i England, kanske under 1986.

INBJUDAN TILL BOTTNISK KONTAKT 7-9 februari 1986

har förhandsaviserats till redaktionen. Bottnisk kontakt avhålls i Jakobstad med Jakobstads museum som arrangör under tiden 7-9 februari 1986.

Huvudtema är denna gång skeppsvarv och skeppsbyggeri, men ett antal närstående ämnen kommer även att behandlas i olika anföranden.

Anteckna konferensdatum redan nu, Du kan också kontakta Jakobstads museum direkt, adress Storgatan 2 SF 68600 Jakobstad. TEL Finland 009358-6730122

MAS/Meddelande återkommer senare i nästa nummer när programmet blir mer fastställt.

CATHARINA INGELMAN-SUNDBERG

EXEMPEL PÅ FLASKTYPER 1650 - 1800

Det här med att datera föremål med ledning av hur de ser ut är alltid vanskligt. Ett föremål kan vara tillverkat i olika länder, fabriker, eller i olika delar av ett land. Traditioner kan leva kvar längre på ett ställe än på ett annat. Och de former man använde när man tillverkade t ex tenntallrikar eller kritpipor kunde leva kvar från en generation till en annan. Likaså kunde en form vara modern vid en viss tid, komma ur bruk, för att åter bli modern vid ett senare tillfälle.

När det gäller föremål som flaskor och kritpipor kan man dock känna sig på lite säkrare mark än vad som gäller för t ex krus och skedar.

Flaskor och kritpipor var förhållandevis sköra föremål och hade därmed kortare livstid. Kritpipor är dessutom försedda med stämplor som gör att man relativt ofta kan härleda dem till den fabrik där de tillverkades. När det gäller flaskor som hittats under vatten kommer ytterligare en intressant möjlighet in i bilden. Har temperaturen i vattnet skiftat kan man räkna årsringar på glaset och få en mycket noggrann datering. I Norge har man testat metoden och fått en felmarginal på tio år.

Den kände arkeologen I Noël Hume vid Colonial Williamsburg i Virginia har försökt sätta upp en flasktypologi med ledning av daterade flaskor. Liknande försök har Robert Marx gjort på basis av de fynd han gjort utanför Port Royal, Jamaica, och på "sina" spanska galleoner i Karibiska havet. Även Svein Molaug vid Norsk sjöfartsmuseum har gjort sådana försök på det norska fyndmaterialet. Den bilagda förteckningen är en sammanställning av deras typologier som jag jämfört med det 1600- och 1700-tals material som påträffats bl a ombord på ostindiefarare utanför Australien och England.

Då jag jämförde I Noël Humes flasktypologi med 20 flaskor påträffade på den holländska ostindiefararen "Zeewijk", fann jag att Humes typologi stämde på ca 20 år när. Hur exakt en sådan här typologi kan bli - ja, därom strider de lärde.

Efter att ha sett daterade 1600- och 1700-tals flaskor från bl a holländska, engelska, norska, svenska, spanska och finska

vrak, skulle jag själv knappast våga datera en flaska närmare än på ca 20 år - och detta om jag bara utgick från flaskans form.

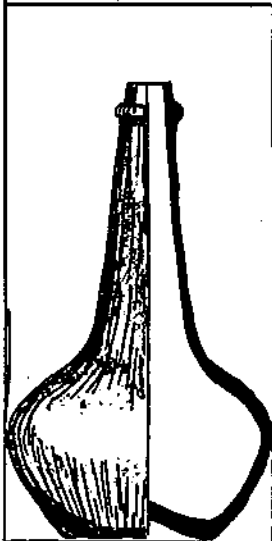
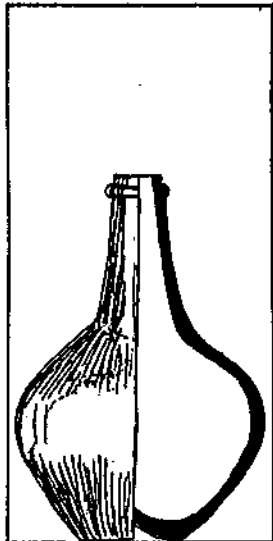

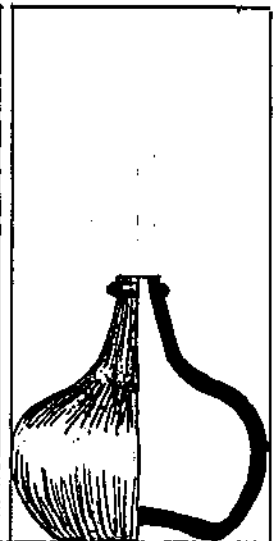
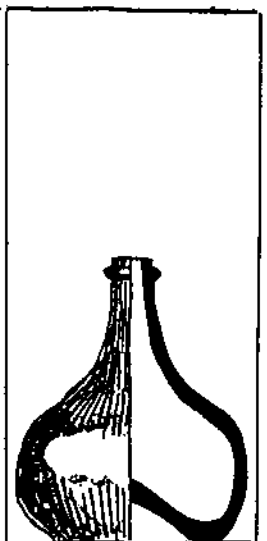
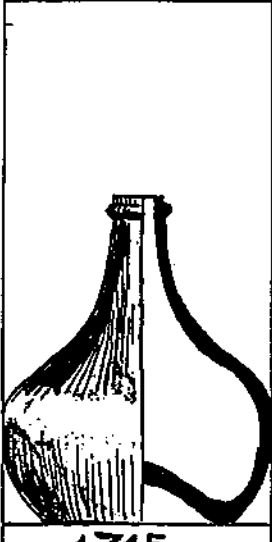
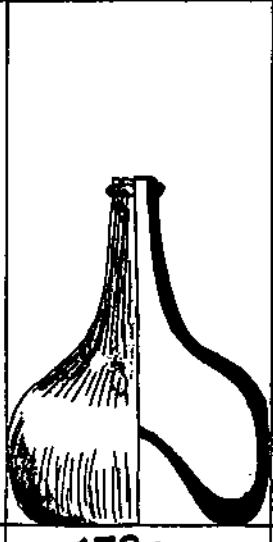

S K E D A R

Skedar är ett ännu svårare kapitel. På teckningen syns några exempel på skedformer från 1400-talet fram till 1800-talet. Problemet är bara att vissa skedformer förekommer under mycket långa tidsperioder, över hundra år. Det är i detaljer och stämplarna de skiljer sig åt. Och dessutom förekommer det många olika skedtyper parallellt. Teckningen får ses som en översikt över olika förekommande typer av skedar under olika århundraden.

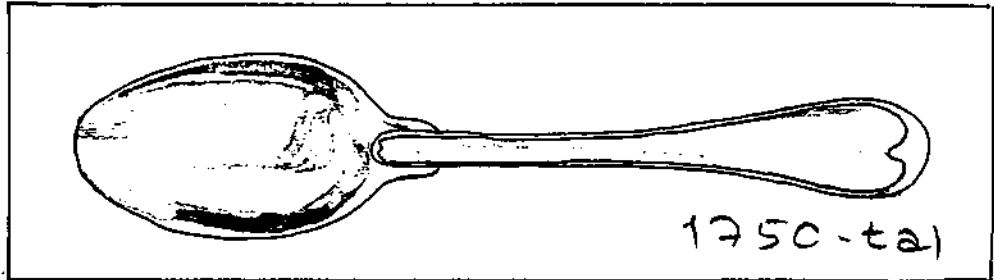
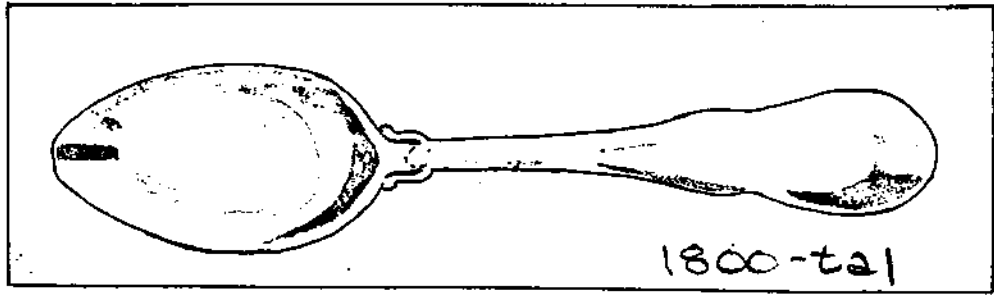
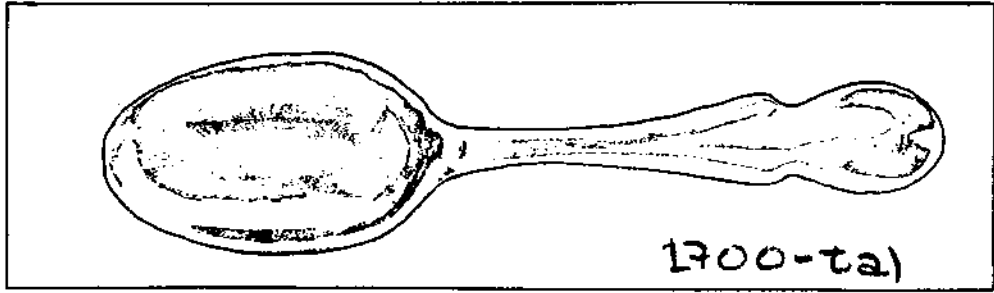
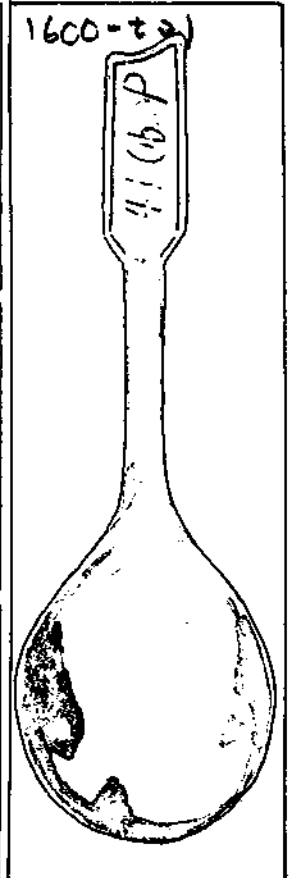
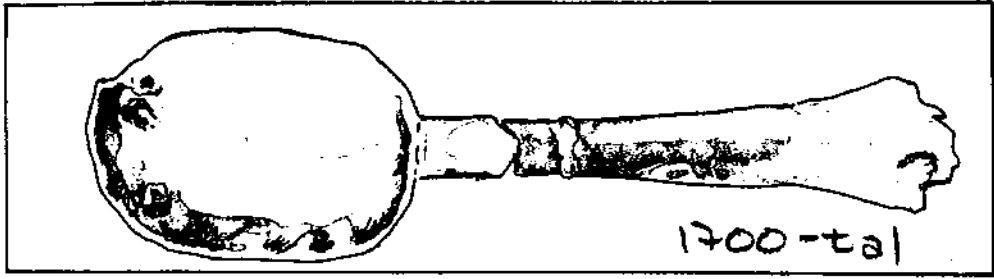
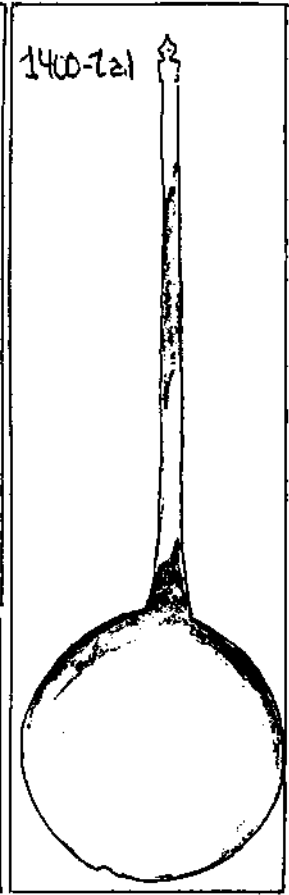
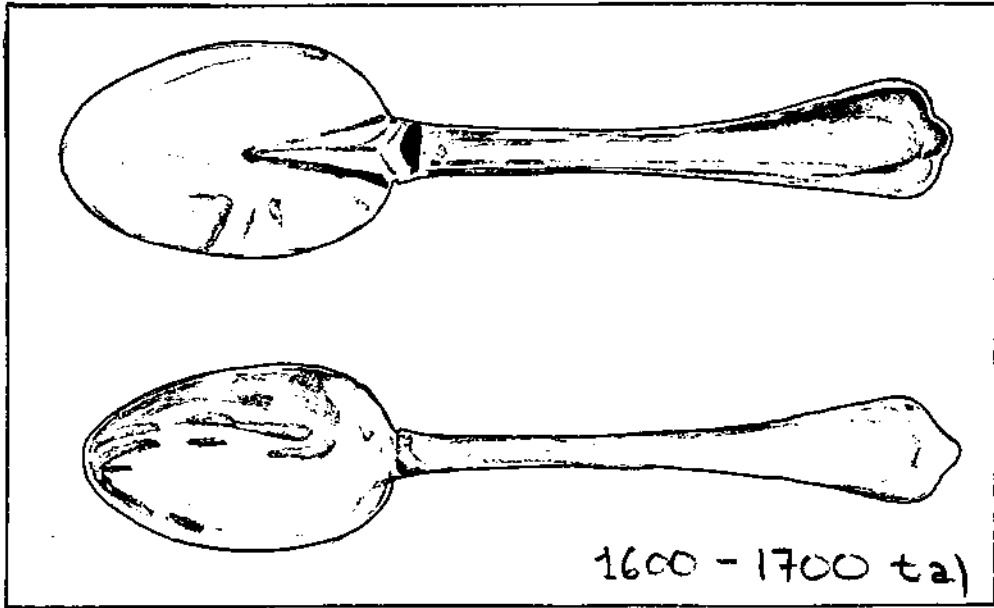
Silverskedar med stämpel är lätta att datera efter 1759 eftersom de från och med det året försågs med stämplarna som angav året. 1759 angavs t ex med A, 1760 med B, o s v. Även tennskedar måste förses med stämplarna. Tenn började stämpelas från 1694. Det var för att myndigheterna skulle få kontroll över kvaliteten på det tenn som tillverkades, så att det inte skulle komma att innehålla för mycket bly. Ett tennföremål stämpelades med årsbokstäver, och stämplarna angav också mästaren samt den stad där föremålet tillverkats.

Att datera föremål är svårt och endast specialister inom en viss föremålsgrupp kan ge en någotsånär datering. Men även de kan ha fel. Jag glömmer aldrig den stackars pensionerade professor som var expert på, och hade ägnat hela sitt liv åt ostindiskt porslin. Han hade just fått reda på att man bärgat ostindiskt porslin från den holländske ostindiefararen "Witte Leeuwe" som förläst år 1613 utanför St Helena. Med anledning av detta hade han kommit till Amsterdam, Rijksmuseum, för att gå igenom fyndmaterialet. När han sett igenom den stora samlingen ostindiskt porslin kunde han bara konstatera att den typ av tallrikar och fat som han som en auktoritet på området hävdade att inte kom till Europa före 1700-talet, nu hade hittats på en hemvändande ostindiefarare från tidigt 1600-tal...

EXEMPEL PÅ FLASKETYPER 1650 - 1800

				
1650	1660	1680	1690	1700
				
1715	1720	1730	1740	1750
				
1760	1770	1780	1790	1800

Ur "Marinarkeologi. Dykaren, Arkeologen, Fynden"
teckning: Pia Christensen

Tekning: P. Christensen

Harry Alopaeus, Helsingfors:

UNDERSÖKNINGEN AV UNDERVATTENSPALISSADERNA VID AXEVALLA HUS

(se nr 1/1984 s 22)

Redan vid 1960-talets slut hade C Westerdahl rapporterat och uppmätt palissaderna i vattnet utanför Axevalla hus (Medd/MAS 3/79 s 15). Tyvärr kunde materialet inte återfinnas på Skaraborgs länsmuseum, där det deponerats. Det blev alltså nödvändigt med en ny undersökning i Husgårdessjön.

På sommaren 1984 gjordes alltså en kort (4 dagar) men relativt noggrann inventering under vatten i närheten av strandlinjen runt näset som hyser de imponerande ruinerna av Västergötlands läns slott under medeltiden, Axevalla hus. Borgen ligger c 1 mil öster om Skara, landskapets gamla centralort, invid det klassiska militära övningsfältet Axevalla hed. I närheten ligger det nutida Axvall, en mindre tätortsbildning.

Arbetet utfördes av den lokala amatördykarklubben i Skara under översyn av Lars Knutsson från Skaraborgs länsmuseum. Även landsantikvarien Ulf Erik Hagberg var med några dagar, då borgområdet och pålningarna inmättes med specialinstrument.

Syftet med undersökningarna var att:

1. Inventera och mäta upp de synliga pålarna i vattnet runt borgnäset.
2. Ta dendroprov av pålarna, så att datering av konstruktionen skulle vara möjlig.
3. Göra nivelleringskartor över borgområdet och där även mäta in pålarnas läge.

Den tredje punkten (3) utfördes av en firma, som representerade för ett elektroniskt mätinstrument, en "teodolit" med infraröd distansmätare.

Arbetet påbörjades och förlöpte de första fyra dagarna enligt planerna. Vädret var gynnsamt, med sol, värme och relativ vindstilla.

Även sikten under vattnet var förträfflig, c 3 m. Det avgörande var här frånvaron av blåst.

Dock fanns ganska mycket näckrosor och annan växtlighet i sjön, som en besvärande faktor. Ibland kunde det vara svårt att upptäcka pålarna.

PÄLNINGEN

På botten kunde man se pålarna sticka upp ur sedimenten i en enkel rad, ofta med ett mellanrum på bara några cm. Dock fanns luckor i raderna, och själva raden "slingrade" något.

Närmare stranden, marvatten, på sydsidan av näset blev mellanrummen mellan pålarna allt större, troligen beroende på att pålarna av isskrivning och tillhjälp av mänskliga ingrepp blivit borttryckta. På sydöstra sidan, i 3-3, 5 m vattendjup, fanns också de längsta pålarna, med än idag 2-2,5 m längd.

En del av dessa långa pålar hade emellertid gått av alldeles vid bottennivån och i andra kunde man även se märken av nötning just där. Detta fenomen torde ha sin förklaring i att strömmar i vattnet med sand och andra, tyngre, partiklar orsakat mera förslitning på pålarna nära botten än annorstädes.

På mindre djup, c 0,5-2 m höjde sig pålarna vanligen bara 5-25 cm ovan den brant nedåt(30-45⁰)lutande botten. Tjockleken på dessa ekpålar varierade mellan 10 och 35 cm, Medelvärdet ligger kring 15-20 cm.

Själva bottensedimenten varierade också starkt, mellan sand och gyttja. På många ställen var den ursprungliga botten helt och hållet täckt av de rasmassor som avsiktligt eller oavsiktligt kommit från själva slottets murar. Man kunde nästan gissa av dessa rasmassors läge var det funnits torn eller högre murpartier.

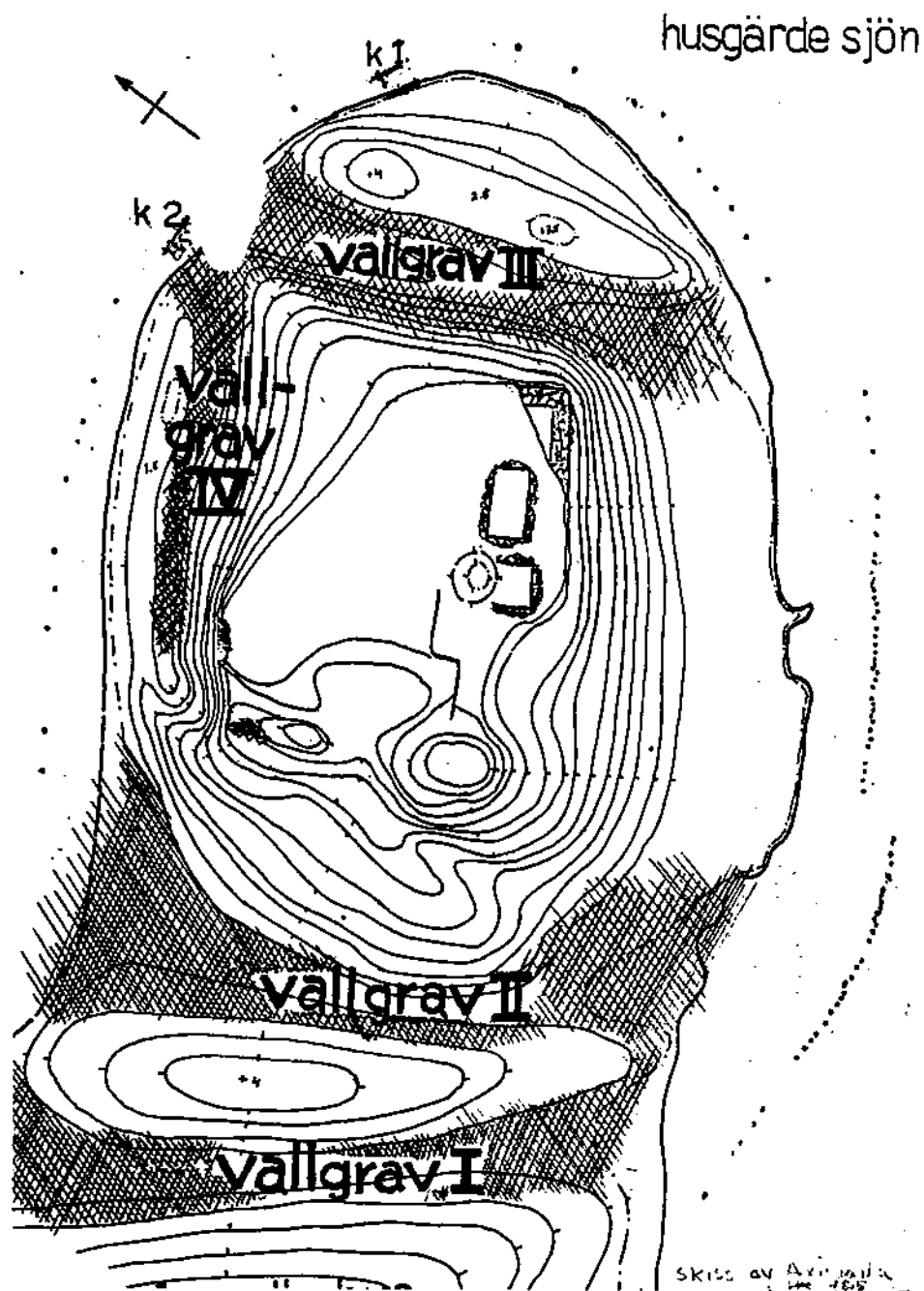
Den största delen av pålarna var på c 50 cm till 1,2 m djup(uppskattat) och höjde sig blott 5-10 cm över botten.

Omkring en meter utanför pålraden framkom flera enkla eller parvis satta pålar, vilka kan vara såväl rester av en tidigare konstruktion, som fästen till en flytbom. Det går inte att avgöra om de är samtida med den inre pålraden.

På slottets nordöstra sida, efter vallgrav nr III blev pålraden mycket gles, med vanligen 2-6 m mellanrum mellan pålarna. Därefter förblev pålningen ganska gles för att återigen förtätas närmare den västliga mynningen av vallgrav nr IV.

Den synliga pålningen var dock i detta område icke lika tät som på den sydöstra sidan av slottet.

På nordsidan kunde även konstateras några (furu?)stockar inne i rasmassorna. Dessutom påträffades ett(?)knuttimmer av en möjlig brygga. Det är omöjligt att avgöra om de härrör från slottets användningstid eller om de är av senare datum.

Situationsskiss av Axevalla hus,
Pålkransen utmärkt som prickar

Vid vallgrav nr III:s västra mynning upptäcktes dessutom en mera omfattande timmerkonstruktion som dock inte har blivit närmare undersökt. Den kan t ex ha utgjort delar till en brygga för slottet, eller möjligen en spärr(?) för att förhindra tillträde till vallgrav III. Eventuellt kan den även vara sentida, då som brygga. En ytterligare möjlighet är en ursprunglig bro till den lilla förborgsartade kullen, med dess två numera jordtäckta stenhögar. Förborgen skulle då ha tjänstgjort som ett närbeläget utanverk till slottet.

Timmerkonstruktionen kunde då ha en realtvt logisk funktion som en fast bro, som dessutom hindrar båtar och andra flytetyg att komma nära själva huvudborgen. Samtidigt skulle den tillåta trafik till den landtunga som blivit skild från huvudborgen genom vallgrav nr IV. Detta är dock bara spekulationer och först efter mera omfattande undersökningar kan klarhet vinnas i dessa problem.

Det är även att märka att Axevalla hus varit utrustat med åtminstone två, kanske tre, förborgar på andra näs i sjön.

Undersökningen dokumenterades genom Lars Knutssons intervjuer med dykarna vid middagstid och på kvällen. Dessa informationer togs upp på bandspelare.

Undertecknad var med som besökande forskare och filmade även delar av undersökningen på 16 mm film i dokumentationssyfte. Undervattensscenerna möter fö samma svårigheter som nämnts tidigare med avseende på vegetation och stenar, som var svåra att skilja från pålar.

Alla upptäckta konstruktioner hann inte inmätas. Av dendroproven fick man bara 1/3 av de planerade. Trots detta måste undersökningen ändå anses som lyckad.

Som slutvärdering kan nämnas behovet av flera punktundersökningar. Det borde ändå så småningom vara möjligt att börja dra slutsatser kring påbyggnaderna kring Axevalla hus.

De dendrokronologiska dateringarna inväntas med spänning!

ANDERS GUSTAV ANDERSSON

1875-1950

NÅGRA MINNESANTECKNINGAR FRÅN MIN BARNDOM OCH GUNNARS-
STENARNA

Nedanstående minnesanteckningar är nedtecknade av Anders Gustav Andersson, Svallvikarn kallad, och tillägnade hans hustru Signe Viktoria. Renskrivningen är ursprungligen gjord av Signe Andersson, Sjöhistoriska Museet. Anteckningarna har tidigare varit publicerade i Röster om en levande skärgård, red Erling Matz 1982.

Vi tror att anteckningarna har ett stort intresse för vår läsekrets varför vi återger dem här i oredigerad form.

Redaktionen för MAS-Meddelanden gm Erik Enström

Gunnarstenarna äro några kala klippöar, liggande rätt söder om Mellsten och nästan ost från Landsort.

Dit ut drevs en fredlös kristen man från fastlandet, då den kristna läran först började sprida sig, och han skulle dödas av var och en, som kom åt att göra detta. Han och hans anhängare byggde där en liten bergbyggnad av sten, på södra udden utav Norrskär. Kanske till försvar men även till bostad. Grundmurarna äro kvar av denna borg, fast mycket övervuxna. Storleken är omkring 5 meter i fyrkant.

Hamnen var då mer åt mitten, ungefär norr om denna bostad och vattenståndet var minst 10 fot högre än nu. Där hade de sina båtar, fast inloppet var tråkigt och svårt.

Han bodde där ute även på vintern. Där bad han sina böner med sina anhöriga. Han kallades den Helige Gunnar utav allmänheten på skäret, där hans namn nämndes med stor vördnad. Altarskär är även från denna tid, där fanns nog ett altare åt Herren, kanske för offer.

Kyrkan i Ösmo var helt liten på denna tid, och den skulle han besöka. Han gick över sjön, till fastlandet på vattnet, så stark tro hade han, sades det. Men då han skulle återvända, sjönk han ned till fotlederna, så det blev tyngre att gå över sjön. Det sades att han trampat på ett sädesax och sådana fanns nog ej på skäret, där han bodde, så att ax var av stort värde. Jag minns denna sägen från mina yngsta barndomsår.

Vördnad för Gud har nog sedan Helige Gunnars tid fortblivit på skäret. Där samlades alla, både gamla och unga, till en andaktsstund på söndagsförmiddagen uppe i trosabon P.A. Ljungstöms stuga, vilken låg på höjden nedanför kumlet på norra

sidan. Så det syntes tydligt att gudsfruktan höll sig kvar där, sedan skärets förste bebyggare Den Helige Gunnars tid. Hans tro levde kvar trots århundradenas långa tid.

På Altarskär har vi en kyrkogård, men dess ålder har jag ej kunnat fastställa ännu. På Söderskär bodde även fiskare, i mitten av 1600-talet, dessa vore från Häringe, vilket hörde till Strängnäs biskopsstift. Där har varit två stugor. I hamnen fanns en stor sten, vilken av min fader kallades Söderskärs trumma. Den har legat på någon slags balans. Då jag var där hade sjön slagit upp en del småsten, som kilats fast under stenen så att balansen var borta. Det var en mycket underlig sak. Om den använts av ålder, som trumma när ej någon annan fanns vet man ej, alltnog var det som någon ihålig ton när man steg upp på stenen.

På Bodskär där vi hade vår stuga, fanns en trumma, vilken användes utav hamnfogden att ge alarm på, när man skulle ut efter skötarna på morgnarna. Ordningen var att alla skulle på en gång gå i båtarna och ro ut ur hamnen gemensamt. Det var för att i fall skötarna utav strömmen förts ihop så fingo de gemensamt skilja på dem. Den ifrågavarande hamnfogden skulle väljas utav fiskarena för hela sommaren varje år.

På mitten av eller förra hälften av 1800-talet fanns på skäret 6 stugor. Min farfar köpte vår stuga i mitten av 1840-talet av en trosabo vid namn Anders Öberg. Köpebrevet fanns i familjen 1920 men sedan förkom det. Till varje stuga fanns en saltbod av timmer med brädtak. Även stugorna voro försedda med tak av bräder utom den ovannämnda Ljungströms stuga, vilken var täckt med tegel. Alltsammans förföll sedemera då ingen tillsyn var.

Det var en tillbyggnad till varje stuga, som var 3 meter lång och hade samma bredd, som stugan. I stället för fönster fanns gluggar med skjutluckor. Dessa bodar kallades slöjdbodar, och där tillverkades de tunnor eller fjärdingar i vilka fisken nedsaltades. Virket till dessa tunnor fick fiskarena köpa utav Nynäs Gård, som ägde alla skogar utmed sjön. Virket höggs i skogen och fraktades hem av fiskarena själva. Tunnorna skulle vara vara försedda med band, som höggs av hassel och skulle hålla så stor längd att den räckte om tunnans. Bandet skars och böjdes i ring att torka. Innan bandet skulle användas skulle det uppblötas betydligt. Detta kunde ske i vattensamlingarna,

som fanns i berget.

Den förutnämnda trumman fanns kvar i stugan i slutet av 1890-talet, den var blåmålad med gult skinn. Så fanns där ett fyrkantigt solur av planslipad brun hård sten. Den satte min far upp efter nordriktningen vilket han hade reda på och som är inkant av Mellsten. Så var där tre stycken hål i stenen för spetsiga träpinnar två för riktningen och en för skuggan från solen, vilket någorlunda stämde med klockan. Det var en särskild stolpe det ställdes på.

Det underligaste var där med vatten. Där finns å sydvästsidan av Norr- eller Bodskär en ganska stark källåder vilken utav fiskarena gjordes ren ibland, nu igenväxt av mossa och enris och ganska svår att finna efter alla år. Men nedanför berget var en stenlagd brunn upptimrad av kullriga stenar där vatten togs på den tiden. Det var klart och fint men det kom nog från samma källåder som den förutnämnda som ligger högre. Svårt hade fiskarena med hamnen och sina båtar. När det började blåsa i synnerhet ostlig vind måste alla ut och hjälpas åt att draga upp båtarna på land vilket var ganska besvärligt då det gjordes med handkraft utan block. Den största skötbåtens längd var 24 fot, de andra något mindre. Ännu synes i berget nötningen av kölarna, så där har slitits många skarpa tag. Järnringarna för förtöjning fanns på ett par ställen i hamnen och en på Måshällan. I bergkanten av den innersta delen av hamnen fanns även fyra stycken hål i vardera sidan inhuggna i berget omkring tre tum vida och nära tre tum djupa. Dessa vore för landgångar som hängde på fötter och dessa fötter hade sitt fäste i hålen som voro huggna i berget och vid dessa landgångar var fiskarbåtarna förtöjda då de i- och urlastades.

Ejderfågeln var ganska tam där, de lade sina ägg i torkplatserna för skötarna ej långt från stugorna. När innevånarna om kvällen ätit gröt och mjölk och det fanns något kvar så ställdes det ut ett kärl av maten i närheten av ejderhonans bo och andra morgonen var kärlet tomt.

Och runt om skäret var det mycket ejder som låg hela dagen lång och hade sina ljud och lekar i frid och ro. Men dessa tider är flydda, nu är det helt annat med fågellivet.

På Altarskär fanns å höjden å norra delen en del stenar uppställda en och en var för sig, vad dessa varit förr vet eller visste ej någon.

Fisket var vissa år rätt så givande. Utanför södra udden av Söderskär är läggningen-huvudplatsen för strömmingsfisket. Där har under århundraden tagits upp tusentals tunnor. Så är det Östergrundet liggande längre nordost för Bodskär, och så är det sundet mellan Bodskär och Knuven. De vore de huvudsakliga på den tiden.

Torskfisket var nog rätt så bra i synnerhet utanpå Söderskär. Där var en plats som kallades Anders Öbergs hål där det var stora torskar och bästa platsen för fiske med snöre. Så var det nog flera mitt emellan skären med pejlingsmärke på Viksten, Grän, Måsknöv och Mellsten vilka nu äro bortglömda. Torsken rensades och saltades i tunnor.

Sedan gjordes på skäret mindre tunnor $\frac{1}{4}$ dels och $\frac{1}{8}$ dels i vilka torsk och strömming var för sig insaltades för att på detta sätt gå till marknaden i Mälärstäderna, Norrköping, Nyköping, Södertälje och kanske även Stockholm.

Så roddes eller seglades båtarna fullastade med fisk till fastlandet dvs hem. Där lastades fisken upp och låg till slutet av september. Vissa dagar i denna månad var marknadsdagar, då var det att ro och segla igen till dem.

Allt hö eller gräs slogs emot slutet av juni eller början av juli, torkades och bars till sjön, lastades i de stora marknadsbåtarna och hemfördes till Sandskär där min mors farbror bodde och hade en ko.

Det blev en stor last när allt gräs kom tillsammans på Bodskär. På Söderskär slogs även gräs. Det var ett ymnigt gräs på öarna, jorden var mättad av fetma från all strömming som där arbetades med och all fet saltlake som tömdes ut på marken.

Arrendet för fisket därute betalades till Nynäs gård. Det betalades en fjärdedels tunna salt strömming för varje båtlag, den skulle som vanligt packas ner i tätt kärl och föras upp till gården. Fisken användes av gården som lön in natura till sina statdrängar, för det var nog nästan huvudnäringen då.

Det var ett hårt arbete att ro dessa stora båtar i hård blåst ut och hem till skäret, de voro omkring 23 å 25 fot långa och skärgårdsbyggda med riggning av råsegl.

Nu var det sprisegel som mest i senare tid förekom, för råsegel måste vid kryssning hissas ned för varje slag, det hette att åsa om, för halsen av seglet fastsattes längst förut i stäven. Det behövdes tre man vid skötsel av råsegel vid kryssning, en man till rors och två man vid seglet. Seglet gjordes av hemnavävd linneduk och garnet till väven spanns för hand på vanlig spinnrock. Till tågvirke köptes hampa i städerna vid marknaden och sedan spann fiskare själva både sina grova och fina linor.

Värst av allt var att komma in i hamnen genom brotten på de grunda vatten som är i alla inlopp till hamnen på Bodskär när det var hård sjö. Det var 4 stycken roddare och en man till rors annars gick det ej att styra så stora båtar. När jag var barn och var därute var det min morfars far som var rodersman.

Mig veterligt hände aldrig någon olycka vid landningen utan det klarade sig bra fast det var nog som ett underverk vid flera tillfällen. En rätt så underbar händelse omtalas av de gamla på skäret. Det var såsom vanligt att alla hade sina strömmingsskötur ute på flera håll, men så var det en av båtarna som ej hann med då de skulle fara hem till Bodskär. Det var mycket brått ty det började blåsa hård sydost som hastigt ökade än mer. De vågade ej över till Bodskär i det hårda väder som var utan de tog slutligen i land på läsidan av Söderskär sedan de suttit och hållit med båten i lä. Då beslöt de att de skulle gå i land på skäret och ta upp en del av lasten. Utav nervositet eller slarv så gick båten ifrån dem och ut från land. Då stod alla på skäret utan mat och skydd i det hårda vädret. Båten höll sig kvar i Altarskärssundet utan att gå ner på Altarskär ehuru vinden låg ditåt. Den låg visst där i flera timmar, men som genom ett under kom båten upp mot Söderskär igen fast det var mot vinden. Slutligen kom den så nära att en man kunde kasta en lina utav det tågvirke de lastat upp och få den ut till båten och där fäst så det gick att hala den upp på skäret, men nästan hela dagen gick utan att det blev vare sig mat eller vila. Det var nog oro hos dem som var på Bodskär.

Även en tragisk händelse förekom också. Det var en broder till ovannämnde Ljungström från Trosa vilken rodde en eftermiddag till sydvästsidan på Flatskär för att pimpla torsk. Han blev borta med båten vilken var 17 fot och med kölbygge. Vädret var

Han blev borta med båten vilken var 17 fot och med kölbygge. Vädret var ganska lugnt.

Jag kom med mina föräldrar A E Andersson född i Lövlund 1852 och Karolina Sofia Andersson född i Hamnvik 1853, till Gunnarsstenarna då jag var 16 månader gammal och var där varje sommar intill dess jag började skolan i Fagersund. Ditut till Gunnarsstenarna for även min mors farbror som också bodde där ute. De begav sig ut i början eller i mitten av maj månad och då var även hans far med vilket förut omtalats. Han var gammal skeppare på Nynäs Gårds vedskuta så han hade vana vid sjön. Han bodde som skeppare å Svedsvik vid Nicksta vilket då var boställe för skepparen under baron C G Adlercreuts tid. Sedan efter hans död byggdes Karlsvik på Järflotta som boställe för skepparen som då hette Gustavsson och sedermera drunknade i Nybroviken i Stockholm.

Jag har många gånger besökt Gunnarsstenarna som ung för torskfiske och sjöfågelsjakt. På den tiden var det mycket gott om fågel där. Stora hopar låg då ute vid södra udden på Söderskär där man då kunde se flera hundra ejder på en gång och det var ett liv och ett väsen utav dessa. På Altarskär häckade på den tiden rätt många ejder, även svärtdor häckade där likaså på Söderskär.

På 1800-talet finnes inhuggna i ett slätt berg namnen på fiskare som då vore bosatta där. Jag kan ej namnge dem för jag har glömt bort detta men kommer jag dit så skall jag leta fram dem. Det är nog i min farfars tid dessa namn höggos in.

När jag vid sexton månaders ålder kom ut till Gunnarsstenarna fick jag ligga i skötbåten när föräldrarna skulle ut med skötarna. Jag fick ligga inbyltad som ett knyte på båtens bottenlappar och även vid upptagning av skötarna måste jag tagas med ut i de tidiga morgontimmarna då jag nog var rätt sömrig men det måste ju gå.

Värst var det med mjölken. Den var det ont om och knappt en gång i veckan gick färden i land efter mjölk och då man måste ro eller segla gick det långsamt.

Jag undrar hurudana roddbåtar det fanns här ute på vår första tid, hur man kunde klara sig ute vid Gunnarsstenarna med dessa primitiva båtar. De större hade väl samma konstruktion som vikingaskepp men de gick nog ej att få upp alltför stora båtar på land.

Det var nog lite underligt men om någon av fiskarena skulle dö under sin frånvaro från skäret visade sig en orm därute, således ett dåligt tecken, men som jag vet fanns ej ormar där ute på skäret.

Men även mystik förekom där ute i den stilla ensamheten där det ej hördes något annat än vågornas eviga brus och fiskmåsarnas stilla prat i synnerhet när de hade ungar eller på försommaren då de hade sin parningstid. Men när kvällens tid kom och den sedvanliga rågmjölsgröten ätits behövde de gamla ut bakom någon vägg för oundgängliga behov. Då hörde dessa personer i synnerhet de gamla kvinnorna väsen och arbete i skötgården, det vill säga upphängningsplatsen för strömmings-skötarna, utav några andliga varelser vilka arbetade med skötar och piskade lekrommen och fjäll ur skötarna och väsnades. Då sades det att den natten skulle det bli god fångst. Gunnarsstenarnas fiske har legat i händerna på Trosabor, alla var de där i från. Det skulle vara något kunligt brev som tillförsäkrade dem rättigheten. Men en vådeld som övergick Trosa kyrka där papperen förvarades förstörde dem.

Men varför skulle den Helige Gunnar ej vara från Södermanland ifrån dessa trakter, som sedan alla fiskare kom ? Den frågan är ej lätt att besvara om ej omöjlig.

Uppe på berget på södra sidan av kumlet finns en stor fördjupning i berget, den benämnes för Kummelsängen och dit gick fiskarena och hade med sig en rock att hava över sig och något under huvudet. Bergsfördjupningen var mycket gräsklädd och där var stark sol och friska vindar. Där vilade fiskarena ut efter nattens och morgonens arbete på havet och med gälningen (rensningen) av strömmingen. Råket (inälvorna) efter strömmingen lades i stora öskar vilka hörde till de stora båtarna och rymde 2-3 liter. Dessa tömdes ut i stranden eller på berget åt sjön och hundratals fiskmåsar slukade råket varefter som det tömdes ut. Sedan flög dessa ut till Flatskär där de hade sina bon och hem. Det var ett idylliskt liv därute bland fågel och fisk, jag glömmer det aldrig.

Men det har även varit hemska och olycksbringande stunder där ute t ex när polska sändebudet von Schlippenbach förgicks i en novemberstorm 1660, då kronoskeppet "En Resande Man" avseglade från Älvsnabben och skulle troligen till Danzig men resan

gick ej så långt. En rasande ovädersstorm överföll fartyget strax som det kom till havet, seglen slets bort och fartyget blev manöverodugligt och drev redlöst ned mot Gunnarsstenarna där det tydligen törnade på Altarskärshällen för vinden var nordost med snö vid den tiden på året. Fartyget sjönk så i djupet där och ligger fortfarande kvar. Då förgick sändebudet von Schlippenbach och hans män och skeppsbesättning. Von Schlippenbach är begravd i St Maria kyrka i Stettin men hans män och skeppsbesättning på kyrkogården på Altarskär. Von Schlippenbachs tillhörigheter och hans fina serviser finns ännu kvar där i vraket.

Det finns ett skeppsvrak till, har jag hört sägas, vid Bodskär, men av vad nationalitet och fartygsslag detta var vet ingen. En del utav skären äro av vulkanisk natur. Det finns på Altarskär koboltmalm och där finns en plats som kallades för gruvan förr i tiden och det var visst något prov som togs där. På Söderskärs norra udde finns det kalksten.

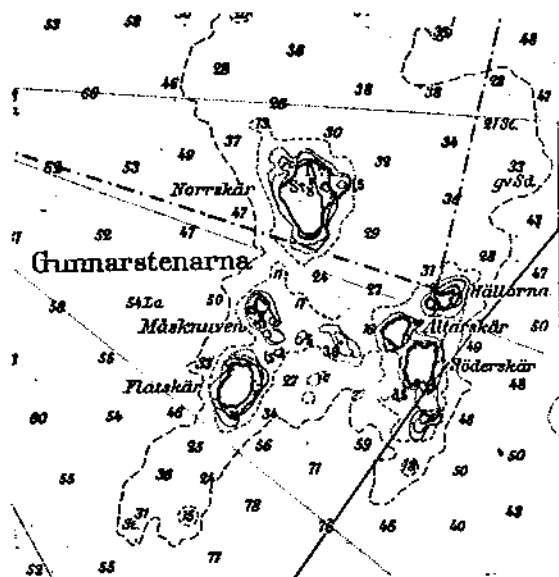
Efter den Helige Gunnars tid var det lång tid som Norrskär var bebott på södra sidan där hamnen fanns efter vad jag hört. Den nuvarande hamnen fanns ej, men sedan Måshällan blev så hög så den skyddade för sjöhävningen och brotten öster ifrån så började den norra delen att bebyggas. Hela norra udden steg över vattnet så där blev utav naturen en någorlunda hamn vid hyggligt väder samt sydvästliga och västliga vindar. Kan ej säga när tiden var då norra delen bebyggdes men det var nog i 1500-talet och början av 1600-talet för de stugor som fanns i början av 1890-talet var fyra. Det var som en liten by. Stugorna voro då om jag nämner dem i de namn som vi då gjorde. Den första till vänster vid uppgången från hamnen benämndes rådman Ljungbergs, den därnäst var Holmströms och efter denhar det stått en till stuga men jag har glömt bort vem den tillhörde, den var det endast grunden kvar av i min barndom. På höger sida låg först Anders Öbergs och efter den en mycket ålderdomlig och nästan fallfärdig stuga vilken kallades Söderbergsstugan. Fortsatte man vidare fram söderut så låg den Ljungströmska stugan något till vänster längre fram högre upp på berghöjden, den hade trappsteg av stora stenar. Den var den yngsta för den byggdes mot slutet av 1700-talet, och användes nog i kanske hela sin tid som bönehus utav fiskarfamiljerna. Det var en saltbod till varje stuga liggande utanför.

Så var det kumlet högst upp. Väster om detta låg ett litet kummel, som var pejlingsmärke för Östergrund, vilket ligger långt nordost ut från där det skall vara 17 famnar vatten. Omkring den gamla hamnen har det nog funnits byggnader men på den tiden fanns nog ej tegel så det är ej gott att se var de stått.

De kanske var med eldstad i mitten och hål i taket och då gjordes ej grund utan timret låg på marken möjligen på hörnstenar. Dessa hus tillhörde de mest primitiva. Alla hus timrades på den tiden ty något sågat virke var ej gott efter, men taktäckningen måste nog sågas. Annars klöv de stora stockar mitt itu och högg dem släta på insidan. Det var till golv som de gjorde så. Dessa timrade hus höll sig uppe i flera hundra år.

- 0 -

Sjökortsutdrag i skala 1:50 000, observera att den i norr belägna Norrskär, i texten även kallad Bodskär, ej är stort mer än 400-250 m stor. Vi avser att i kommande nummer presentera en länge efterlyst rapport om de idag synliga lämningarna efter det gamla fiskeläget som så utförligt beskrivs i "Svallvikarns" berättelse. Området inventerades 1979.

ur sjökort 715:a

CARL-OLOV CEDERLUND

Utgrävningsmetoderna vid utgrävningen av V.O.C. skeppet
Amsterdam

Man frilägger 1984 akterpartiet under övre däck i fartyget. Det arkeologiska arbetet utförs av dykare från en plattform i tre våningar som är placerad bredvid vraket. Man dyker bara när vattendjupet är 3 meter eller mer. Fyndplatsens karaktär gör att det är betydligt mer komplicerat, p g a sanddriften och vågorna, att gräva vid lågvatten. När ebban kommer bryter vågorna över vraket och dykarna får svårt att arbeta i vattnet, som också blir grumligt av den bottensand som rivs upp.

Plattformen ligger 3 - 400 m från stranden vid högvatten och används bara av dykarna och av en marinarkeolog som tar emot och förpackar fynd. Personalen där står hela tiden i kontakt med en bas på stranden där dykarutrustning, kontor, videoapparat m m förvaras och där dykarna byter om, vilar och äter - och med huvudbasen som ligger 1 km därifrån. Vid denna sker fyndanalys, datorregistrering och förberedelser för konservering.

Utgrävningstekniken är väl utarbetad och följer i stort sett de former som används vid större undervattensutgrävningar idag. Den innehåller några idéer som det finns all anledning att informera om eftersom de är praktiska och underlättar arbetet.

Dykaren arbetar med skärslöv, mammutpump och en speciell typ av mammutpump driven av vatten samt ritbräde. Fyndmätningen sker med ett fyrpunktssystem med datoranslutning (jmf J. Andersen, A New Technique for Archaeological Field Measuring. Norwegian Archaeological Review, Vol. 2, 1969), försåvitt inte fynden bara läggs in på dykarnas måttskisser.

Skrovets konstruktion registrerades noga, vilket bl a visat att man får betydligt bättre information om skeppsbyggnadstekniken än vad samtida ritningar och modeller ger. Konstruktionen och fyndlagren registrerades fortlöpande med video. Man sällar inte slam och sand från mammutpumpen vid ytan. Man anser att man genom försiktig grävning skall ha möjlighet att få tag i alla fynd ändå. Det är troligt att man genom att förfara så förlorar en del mindre fynd. ~~Det är inte praktiskt möjligt att~~, i synnerhet med den dåliga sikt som ofta råder, kunna kontrollera att man inte missar små och lätta fynd som lätt virvlar bort vid friläggningen, t ex små mynt.

Dykarna arbetar i olika områden. När fynd kommer upp efter ett dykpass tas de omhand av marinarkeologen på plattformen som ger dem ett gruppnummer och antecknar fyndläget enligt dykarens uppgift på en särskild fyndetikett i vattentåligt papper (1). När fyndet förpackas läggs en etikett i plastpåsen och en likalydande fästs på dess utsida. Fynden går därefter till huvudkvarteret för vidare registrering.

Marinarkeologen på plattformen kontaktar också basen på stranden och anger vilka gruppnummer som tagits emot och i vilket utgrävningsområde de hittats. Detta läggs in på en plan över utgrävningen där varje dykares område är angivet. Den blir alltså en slags fyndspridningskarta.

När fynden transporterats in till huvudbasen registreras de i en fyndlogg och på en fyndregistreringsblankett (2). De nummer som fynden getts kan omfatta ett enda föremål eller flera. Dessa kan vara av olika material. Det är som marinarkeologer väl vet inte ovanligt att ett fyndnummer omfattar flera olika föremål av olika material, t ex glas, keramik, metall o s v. Det brukar i den fortsatta behandlingen av fynden ställa till en del besvär eftersom det är svårt att dela upp sådana fyndnummer i flera i efterhand, eller att gruppera dem på olika platser i ett klassificeringssystem, utan att oklarheter uppstår. Det är i Amsterdams vrak dessutom ganska vanligt att man får upp större eller mindre klumpar av förhårdnat sammanpackat material, sk "concretions", ofta orsakade av järnutfällningar. Dessa kan innehålla flera eller många artefakter som inte kan ses och registreras innan konkretionerna penetrerats.

Hanteringen av de situationer som de här förhållandena åstadkommer har man löst på följande sätt:

På vrakplatsen ges som nämnts fynd från en fyndplats ett gruppnummer. Om detta gruppnummer bara omfattar en artefakt behandlas den som ett nummer i den fortsatta registreringen. Men om fyndet består av flera artefakter, ges var och en av dessa ett och samma gruppnummer och även ett objektnummer som alltså är underordnat gruppnumret.

Till ett gruppnummer kan attribueras önskat antal objekt beroende på hur många artefakter som ingår i fyndet. Detta skapar en bra utgångspunkt för den fortsatta bearbetningen av fynden, t ex identifieringen av fynd av olika material, klassificeringen efter funktion - och inte minst registreringen i det datorindex man använder.

Om fyndet utgörs av en klump järnutfällning använder man en särskild blankett på vilken de nya objektnumren, som man har anledning att ge artefakter i utfällningen, registreras, i takt med att dessa prepareras fram (3).

Vid huvudbasen tas fynden omhand för en preliminär och noggrann beskrivning. Arkeologerna kan upprätta särskilda analyser eller beskrivningar som biläggs fyndregistreringsblanketten. Självt fick jag bl a tillfälle att göra sådana analyser av olika slag av textilier, läderföremål med stora mängder knappnålar från en förpackning av sådana, dekorerade bokpärmar av läder m m. Förutom chansen att bättra på mina slumrande kunskaper om textilier gav arbetet också tillfredsställelsen av att följa en noggrann registrering och beskrivning av fynden - från fyndplatsen till dess de förbereddes för konservering. Det är ju tyvärr ofta vanligt att fynden från en marinarkeologisk undersökning snabbt försvinner ned i plastpåsar och vattenbad och sedan inte tas upp förrän flera år se-

nare. Nu gav arbetet möjligheten att direkt ta vara på historiska informationer och att använda dem i det pågående utgrävningsarbetet.

Konservatorerna förde upp fynden på särskilda konserveringsblanketter där materialtyp, tillstånd, utförda åtgärder m m registrerades (4a-c).

När de dykande marinarkeologerna återvände till huvudbasen på kvällen hade de till uppgift att i dykrapporter (5) föra in och beskriva fynden de gjort, skissa och förklara lagerförhållanden och fyndläge.

Uppgifterna om de registrerade fynden fördes in i dator. Denna användes som index för materialet. De klassificeringssystem som avsågs användas var under diskussion och utarbetande. Det finns ju ett flertal sådana från olika utgrävningar att tillämpa, förutom de generella system som t ex Unesco utarbetat. En presentation och diskussion kring de problem som finns i detta sammanhang ges av Reinder Reinders i den kommande rapporten från det tredje mötet för International Symposia on Boat and Ship Archaeology som hölls i Stockholm 1982 (rapporten publiceras av museet och B.A.R. hösten 1984).

Fyndloggen och fyndregistreringsblanketten är registreringssystemets ryggrad från och till vilka hänvisningar görs från de övriga registren.

Parallellt med registrering och beskrivning ritas och fotograferas fynden.

Sammanfattningsvis var utgrävningen av ostindiefararen Amsterdam en positiv erfarenhet, sett med en marinarkeologs ögon.

Det fanns ett tryck på projektets ledare från administratörer och presumptiva anslagsgivare. Det innebar ett krav på att man måste finna "spektakulära" fynd med vilka man kunde marknadsföra projektet (och därmed underbygga finansieringen). Det är ett berättigat krav. Skall skeppet bärgas behövs det mycket stora resurser, troligen mer än en miljon pund. Konservering och utställande m m skall då också tas med i beräkningen. Och för att nå denna summa krävs det en mycket övertygande marknadsföring både visavi allmänhet och anslagsgivare.

Man har hittills haft den uppfattningen att fartygets innandöme varit mer eller mindre orört. Senare informationer har visat att man ställde till rätt stor skada med grävskopan då man började gräva efter fynd i vraket 1969. Om all utrustning och all last hade legat kvar i ursprungligt läge hade det säkert inte varit svårt att med bibehållande av den arkeologiska akribin gå ned på valda platser och ta upp de "marknadsföringsfynd" man önskar. Nu är situationen sådan att man räknar med att däckens delvis förstörts och att innandömet rörts om. Att i en sådan situation söka efter de spektakulära fynden vore att överge alla krav på att kunna samla och presentera historiska informationer om fartyget och att

övergå till bärgariver, t o m vrakplundrariver.

Marinarkeologerna inom Amsterdamprojektet hävdar stillsamt men bestämt att de vill göra en noggrann arkeologisk utgrävning, även om detta inte direkt leder till de spektakulära fynden, men istället till att man lugnt och objektivt kan samla underlaget till en mångsidig och levande beskrivning av en 250-årig ostindiefarare och av livet ombord i denna.

Det är säkert en riktig bedömning man gör. De fynd som kan göra skeppet allmänt känt är alldeles uppenbarligen på väg att hittas, några har gjorts redan vid sonderingarna i år. Genom dessa och det noggranna dokumentationsarbetet i kombination har man chansen att nå fram till ett idealiskt slutresultat.

Det skall hållas fram att man i första hand avser att publicera en omfattande och noggrann arkeologisk rapport från undersökningen. Det är också ett klokt ställningstagande. När man aldrig fram till en bärgning så utgör denna huvudresultatet, om skeppet bärgas utgör den det grundläggande underlaget för konservering, rekonstruktion och levandegörande. Den systematiska vetenskapliga presentationen av marinarkeologiska undersökningar är relativt sett en billig åtgärd, jämfört med t ex konserveringen av stora vrak, byggande av museibyggnad, utställningar m m. Den borde och bör vara det första man gör i den serie av åtgärder och investeringar som stora marinarkeologiska projekt innebär.

PETER GUSTAFSSON

Att gå i däck för lösa boliner?

När vi med språket formar och förmedlar våra tankar, tar vi gärna till hjälp liknelser och bilder ur den verklighet vi lever i - bilder som alla lätt känner igen. I dag kan en chef sitta vid spakarna och tillsätta en utredning där vi får se var vi landar. Flyget är nu på väg bli både väl bekant och viktigt även för gemene man. Tidigare satt chefen vid rodret och i utredningen fick vi se var vi hamnade. Och fortfarande, när det gäller viktiga åtgärder eller beslut, förankrar man det hos överheten eller majoriteten.

Språket vimlar nästan av ord och uttryck som speglar gångna tiders liv och näringar; och nya fylls ständigt på. De gamla har en seg livskraft och används ännu i bildlig betydelse fastän vi snart glömt deras ursprungligaste innebörd: klantskalle, rättesnöre, råskinn; häckla, ta fasta på, dra vid näsan; härdad, garvad m m.

Gamla sjötermer tycks vara extra seglivade, men det är kanske inte så konstigt om man betänker att alla längre och väsentliga tyngre frakter och förflyttningar under många århundraden företogs sjövägen. Då fanns inga fina vägar där man kunde ge järnet (under yngre stenåldern - när författaren växte upp - sa man ännu gasen i botten) eller järnvägar, där det gick som på räls m m. Sjöfarten hade en fundamental betydelse för hela samhället.

Om inte läsaren redan nu har lagt av efter denna inledning så tror jag att vi har styrmärkena över ens och kan kasta loss med kurs på några kvardröjande sjötermer i vårt vardagsspråk, men inte vind för våg utan på rätt köl och med vind i seglen. Utrymmet medger dock inte att sätta till alla klutar eller att gå för lösa boliner utan vi får ligga lågt och kanske göra en och annan avstickare.

Att gå/löpa av stapeln var när ett fartyg sjösattes första gången och gled ner från stapelbädden där det byggts. Stapelavlöpningar var både högtidliga och muntra tillställningar och välkomna folkfester i gångna tiders kustsamhällen.

Kölhalning var ett sätt att komma åt att arbeta med fartygets undervattens-kropp i sjön (drevning, förhårdning med kopparplåt m m) genom att kränga ner det så mycket att kölen kom ovan vattenytan. Man hade då tätat last-

luckor m m och stundom plockat ner de övre delarna av riggen. Detta gjordes vid en "brobänk" eller "bråbänk". Den kölhalning som vi dock vanligtvis tänker på var en bestraffningsmetod ombord, som bestod i att offret drogs upprepade gånger tvärskepps under fartygets botten med hjälp av ett tåg som löpte genom block i ändarna (nockarna) på storrån.

Ordet överhalning ger oss inte heller några trevliga associationer: ursprungligen är det en oförutsedd, våldsamt och omskakande krängning orsakad av t ex back i seglen, felaktig rodermanöver i grov sjö m m. Då gällde det att snabbt komma på rätt köl igen.

Att ligga lågt (dvs att inte ta fullt möjlig höjd i bidevind) är klok politik om man kryssar mot hårt väder, ty då kan man hålla en högre fart och skonar samtidigt skrov och rigg från påfrestande stampningar.

Tid var pengar även under segelsjöfartens dagar och kortare frakttider betydde större vinster. När vädret så tillät, satte man därför till alla klutar för att ständigt hålla högsta möjliga fart. En klut är egentligen ett litet tygstycke och ordet har ofta använts halvt skämtsamt om segel. Man kunde i våra trakter även tala om en "lägdklut" och mena ett litet stycke odlad mark.

Att gå för lösa boliner var inte bra. Bolinerna (äldre benämning "boglina") var tåg med vilka lovartsdelen av ett råsegel sträcktes föröver vid bidevindsegling och fixerade lovartsliket så, att man kunde gå högre i vind och utan risk för back i seglen.

Falla undan (ge sig, stå tillbaka) är att avvika från sin kurs med vinden - alltså åt lä till - t ex om man var på kollisionskurs med ett annat fartyg eller rentav hade ett mötande fartyg stick i stäv. Vem som föll undan berodde på hur vinden låg och vilken bog man låg på. Men det är en annan historia.

När detta skrivs så härjör influensan och många har därför gått i däck och ligger för ankar. Måhända syftar gå i däck ytterst på att ramla ner från riggen, vid arbeten till väders? När man låg för ankar låg man på svaj om man inte hade någon förtöjning från aktern. Svaja = svänga för vind eller ström.

När en annan seglare t ex kommer bakifrån och går upp jämsides på vindsidan - ja, då ligger man i lä, verkligen, och kan inte alls påverka sin situation, ty man har då ingen vind i seglen.

Att kappsejsa betyder egentligen att vicka omkull, men gå/segla över styr var nog ursprungligen att segla med ekonomisk förlust. Detta för tanken till att vara på fallrepet. "Fallrep", säger Dalman i sitt sjölexikon 1765, "äro tåg på sidorne om trappor at hålla i händerne när man går up och ner. På Skeppets sidor äro fallrep att komma i och utur skeppet, om styrbords sidan äro fallrepen klädda och ställas några man på hwardera sidan om trappan till att hedra den som skal stiga up." När någon i dag är på fallrepet så menar man någon som så att säga "lämnar skutan", är på väg utför, dvs går nerför fallrepstrappan.

Måhända har då vederbörande fått sig ett grundskott? Att få grundskott sa man när ett krigsfartyg skadades av fiendens kanoneld under vattenlinjen. Och då var man ju illa ute.

Att råka i lägervall är inte heller så bra, fastän ordet i förstone ger mig en liten association till lantlig, lat idyll. Men så är det ej. Att vara i lägervall betyder att man är så farligt nära en lovarts kust att man har svårt att ta sig ut eller gå klar. Sjömansspråket har till mycket stora delar sitt ordförråd från lågtyskan och nederländskan och i lågtyskan är wall = kust och leger = lägre. Vall kunde betyda kust i fornsvenskan också. Stranden på läsidan (legerwall) betraktades i sjömansspråket som lägre än på lovarssidan (opperwall).

Nu ska vi dock hoppas att vi som fritidsskeppare inte råkar i lägervall i sommar. Stundom ställs vi väl ändå inför situationer ombord då meningarna går isär bland besättningen - stundom kraftigt? Man kan då verkligen tala om inbördeskrig i ordets egentliga betydelse, ty ordet inbördes betyder i samma båt - inom samma bordläggning.

Då kanske det kan vara lugnast för skepparen att göra en avstickare. Uttrycket är från början sjömansspråk och kommer från nederländskan (een afsteker maken), som innebär att ge sig i väg med hjälp av en båtshake - att företa en kort färd med båtshake i en liten båt som utgår från en större.

Ha en skön sommar, med goda och stadiga sunnanvindar! Och glöm inte båtshaken ...

KORTA LITTERATURTIPSNY UPPSATS

Thomas Karlsson: Kravellen Elefanten. Uppsats i påbyggnadskurs i arkeologi, särskilt nordeuropeisk, vid Stockholms universitet. VT 1985. 72 sid plus foton(pl). Handledare Carl Olof Cederlund.

Denna uppsats, som behandlar Carl Ekmans utgrävningsrapporter från en av Sveriges första undervattensarkeologiska undersökningar är emotsedd med stort intresse. Vi får säkert tillfälle att i Medds spalter återkomma till den. I en kort kommentar hänvisas till ett med Elefanten samtida kravellfynd i Elbe i Nordtyskland, vartill nästa tips får utgöra en illustration:

Jörgen Bracker: Wrackfunde aus dem Bereich der Untereibe: I. Vorbericht zu den Schiffsfunden von Wittenbergen. Die Wrackteile.

Därtill Andreas Fahl: Zu den Fundgruppen. I Beiträge zur deutschen Volks- und Altertumskunde 22 1983 Museum für Hamburgische Geschichte. Hamburg. sid 41-52. Skeppet sjunket före 1600, med last av koppar.

I en serie nya rapporter från National Maritime Museum i London presenteras flera mycket spännande ämnen. Den första har redan kommit:

Paul Lipke: The Royal Ship of Cheops. A retrospective account of the discovery, restoration and reconstruction. Based on interviews with Hag Ahmed Youssef Moustafa. BAR International Series S 226 1984/ National Maritime Museum, Greenwich Archaeological Series No 9.

Den kostar £ 12.00 post free från British Archaeological Reports, 5, Centremead, Osney Mead, Oxford OX2 0DQ, England giro 2938154.

Efter denna följer t ex Prins om sydda båtar, Roberts om replikbygget av vår svenska Arbybåt och Coates om rekonstruktionen av den grekiska triremen från klassisk tid.

Ett par välillustrerade rapporter har även kommit ut i Nederländerna under slutet av 1984:

Reinders/Van Veen/Vlierman/Zwiers: Vier werkschuiten uit de zeventiende eeuw Flevobericht nr 235.

Det gäller vrak av transportfartyg från c 1650-1700, för muddar, avfall, och torv, funna i den nordöstra poldern vid Ijsselmeer. Till den finns ritnings/fotobilagor. Eng summary. 56 ..

Reinders, R(red): Drie middeleeuwse rivierschepen. Flevobericht nr 221.

Denna rapport behandlar medeltida flodskepp från Arnhem(Meinerswijk). Eng summary. 60 s plus planscher.

Vi har dessvärre glömt en tidigare brittisk rapport:

Redknap, Mark: The Cattewater Wreck. The investigation of an armed vessel of the early sixteenth century. National Maritime Museum, Greenwich, Archaeological Series No 18/BAR British series 131, 1984. 145 sid , kostar £ 11.00 post free, adressen ovan!

Nyss anlände till rec: den första av de brittiska rapporter som vi nämnt ovan:

John Coates/Sean McGrail(eds): The Greek Trireme of the 5th Century B C. Discussion of a projected reconstruction.

National Maritime Museum, Greenwich. 140 sid hft. £ 8.00.

Vi hoppas att kunna återkomma till flera av dessa nya verk.

CW

RÄTTELSE

I nummer 1/85 har i artikeln om "Fula Gubben" på sidan 33 insmygit sig ett fel i andra stycket. Det skall stå "dykarna Sven-Olov Johansson och Anders Öhlund" Oscar Fagerlind som nämns i sammanhanget deltog aldrig i dykningarna.

KONTAKTPERSONER

NORRLAND

Norra Norrland: Seth Jansson, Skellefteå museum, Nordanå
931 33 SKELLEFTEÅ tel 0910/130 73,172 60

Södra Norrland: Christer Westerdahl, Örnsköldsviks museum
891 00 ÖRNSKÖLDSVIK tel 0660/886 06

STOCHOLMS OCH SÖRMLANDS SKÄRGÅRD

Erik Enström, Vapengatan 3, 126 52 HÄGERSTEN 08/45 34 25

KALMAR LÄN

Lars Einarsson, Kalmar läns museum, Box 87, 391 21 KALMAR
0480/115 77

Peter Norman, Riksantikvarieämbetet, Box 5405 114 84 STOCKHOLM
08/783 90 00

SKÅNELAND

Per Söderhielm, Malmö sjöfartsmuseum, 211 20 MALMÖ 040/733 30

VÄSTKUSTEN

Peter Skanse, Storgatan 72, 440 60 SKÄRHAMN 0340/717 11

VÄNERN

Peter Skanse, Storgatan 72, 440 60 SKÄRHAMN 0340/717 11
Styrbjörn Ugglå, Pl 3081, 662 00 ÅMÅL 0532/200 43

VÄTTERN

Carl Johan Axelsson, Vätternvägen 10 546 00 KARLSBORG
0505/105 54

MÄLAREN

Kjell-Ove Matsson, Kvistbergavägen 11A, 722 33 VÄSTERÅS
021/662 33

NORGE

Nils Aukan, Nergaten 13, N-6500 KRISTIANSUND N 073/780 84

DANMARK

Per Smed Philipsen, Onsgårdsvej 6, DK-2900 HELLERUP
tel 01/11 95 66

NORRA FINLAND

Pekka Toivanen, Jakobstads museum, Storgatan 2,
SF-686 00 JAKOBSTAD

SÖDRA FINLAND

Harry Alopaeus, Båtsmansgatan 17B19, SF-00150 HELSINGFORS 15
tel 90/65 53 85

Henry Forsell, Stenhagsstigen 1A, SF-00310 HELSINGFORS 31
tel 90/57 21 31

